

Drago Roksanđić

O događaju i „dugim trajanjima“: 1918. u mnogostrukim perspektivama

Pripremni odbor *Radova Zavoda za hrvatsku povijest* za međunarodni zbornički izbor „1918: Početak i kraj. Tranzicija, emocije, sjećanja“ počastio me je pozivom da se uvodnim prilogom osvrnem na uvrštene članke, ostavljajući mi da sâm odlučim koliko će to biti kritički intonirani sažeci, a koliko moje vlastite refleksije na zadanu, nesumnjivo vrlo umjesno i vrlo zahtjevno formuliranu temu. Teško da je itko tko se bavi modernom i suvremenom poviješću ravnodušan prema 1918. godini. Riječ je o jednoj od globalno konotiranih godina. Njezini su tragovi uočljivi posvuda, neovisno o kulturi profesionalnog mišljenja, o pristupu predmetu istraživanja, o odnosu prema tradiciji suvremene povijesti, o osobnom svjetonazoru povjesničara, o kulturi sjećanja itd. Prepoznatljiva je mikro- i makrohistorijski, u povijesti „odozdo“ i povijesti „odozgo“, na cijeloj ljestvici od lokalne do globalne historije i u svim prostorno-vremenskim obratima. Pripremni je odbor stoga umjesno formulirao poziv na suradnju koji je izrazito inkluzivne naravi kada je riječ o pristupu temi, ali istovremeno i inovativan. Sročen je na način koji 1918. godinu ne shvaća periodizacijsko-deterministički, nego, nasuprot tomu, kao „početak i kraj“, dakle ne linearnohistorijski „kraj i početak“. Prepletanja kontinuiteta i diskontinuiteta u 1918. godini, kao i u godinama koje joj prethode te onima koje joj slijede, mnogo su uočljivija poslije sto godina nego što je to bio slučaj 1918. godine, neovisno o tome gdje su tada komu bile ishodišne točke na aspiracijskoj ljestvici restauracija – revolucija.

Godina 1918. stoga je jedna od onih u kojoj se teme hrvatske povijesti nužno moraju problematizirati u obzorjima koja daleko prelaze granice suvremene hrvatske historiografske agende, bilo da je riječ o vremenskim, bilo da je riječ o prostornim odrednicama. Iskustvo upitnog samoopredjeljenja u uvjetima limitiranih suvereniteta, zgusnutih, razornih učinaka „totalnog rata“ u vremenu međusobno isključivih iluzija o onome što dolazi „sutra“, „prekosutra“ itd. zajedničko je mnogim ljudima i narodima od Baltičkog do Jadranskog, Egejskog i Crnog mora, sve do Levanta. Za razliku od, primjerice, Belgije, nigdje u spomenutom prostoru već ni primirje nije bilo prvi korak prema miru – nego tek predah – ili prema produžetku rata s limitiranim ciljevima ili, pak, uvod u političko nasilje kraćeg ili dužeg trajanja. (Kada se navodi čehoslovački primjer kao iznimka, uvijek treba imati na umu da 1918. godine Nijemci u Češkoj nisu imali ni šansu postavljati bilo kakva pitanja,

a isto je bilo i s Mađarima u Slovačkoj.) O jugoslavenskom slučaju nedavno sam pisao pa se ne bih na njemu zadržavao, ali bih upozorio da pored hrvatsko-srpskih/srpsko-hrvatskih i inih dinamika, u granicama novostvorene južnoslavenske države postoji mnoštvo drugih koje su bile, pa uvelike i ostale zajedničke svima u navedenim predjelima *Phantomgrenzen*.¹ U svima njima „kraj“ i „početak“ ne prestaju zamjenjivati mjesta.

Vrlina je ovog izbora u tome što je polifon s različitih stajališta, a, pored ostalih, generacijski. Pripremni odbor uspio je motivirati kako hrvatske tako i povjesničare s raznih strana svijeta, i one etablirane, svjetski poznate, i one mlade, profesionalno duboko saživljene s problematikama 1918. godine. Osvrti koji slijede uređeni su prema redoslijedu objavljivanja koji je prethodno prihvatio Pripremni odbor.

Alan Sked, *professor emeritus* na London School of Economics te svojevremeno doktorand A. J. P. Taylora, autor je članka „Re-Imagining Empire: The Persistence of the Austrian Idea in the Historical Work of Heinrich Ritter von Srbik“, koji će malo koga iole upućenog u „velike teme“ njemačke povijesti ostaviti ravnodušnim. Heinrich Ritter von Srbik u historijama historiografije notorno je poznat kao jedan od velikih austrijsko-njemačkih povjesničara koji su dopustili da njihova djela postanu instrumenti nacističke kulturne politike, a oni sami voljni sudionici nacifikacije njemačke kulture. Sked je, ne potiskujući u povijesni zaborav von Srbikovu nacističku (auto)instrumentalizaciju, kritički propitivao razvojne trendove „velikonjemačke“ i „malonjemačke“ historiografije u dugom trajanju od druge polovine 19. stoljeća do druge polovine 20. stoljeća te intelektualnu i napose historiografsku genezu von Srbikove *gesamtdeutsche Idee* u interpretaciji njemačke povijesti. Reinterpretirao je smisao njegovih shvaćanja povijesti Svetoga Rimskog Carstva, osobito njegovih reformi od 15. stoljeća do njegove disolucije kao (dis)kontinuiranih trenutaka formiranja njemačkog *Volk*, neovisno o političkim granicama unutar i izvan Carstva. Raščlanio je njegova shvaćanja srazova „velikonjemačkih“ i „malonjemačkih“ logika pristupu njemačkom pitanju u širem srednjoeuropskom okviru kao ključnih aspekata moderne europske, pa i svjetske povijesti u 18., 19. i 20. stoljeću. Prema von Srbiku, *deutsche Einheit* povijesno nije primarno pitanje stvaranja centralizirane nacionalne države, već (kon)federalnih struktura – usporedljivih s baštinama Svetog Rimskog Carstva – koje će omogućiti jedinstvo Nijemaca kao *Volk* te, istovremeno, osigurati njihov ključni status u *Mittleuropi*, a time i u Europi. Riječ je o *Mittleuropi* od Porajnja na zapadu do linije Riga – Odesa na istoku i dvojno distingviranoj također okomitom linijom od Danziga/Gdanjska do Trsta, tj. na izvorno njemačku *Mittleuropu* i

¹ Vidjeti: Drago Roksandić, „Jugoslavenstvo prije stvaranja Jugoslavije“, u: Latinka Perović, Drago Roksandić, Mitja Velikonja i dr., *Jugoslavija u istorijskoj perspektivi*, Beograd 2017., 27-54; Béatrice von Hirschhausen, Hannes Grandits, Claudia Kraft i dr., *Phantomgrenzen. Räume und Akteure in der Zeit neu denken*, Göttingen 2015.

onu drugu koja je inkrustirana njemačkim kolonizacijskim uporištima u mnogo-narodnom okolišu. Von Srbik je svoja shvaćanja postupno oblikovao ponajviše nakon austrougarskog i njemačkog poraza u Prvom svjetskom ratu, stavivši pitanje *Anschlussa* u horizont dužeg vremenskog trajanja, jednako kao i njemačke budućnosti u obzoru neuspjeha sila-pobjednica u tome „Velikom ratu“ da bilo koje od pitanja riješe otvorenom delegitimacijom aspiracija naroda, što je ključ europske povijesti i na Zapadu i na Istoku. Von Srbikovo uvjerenje da njemačka politička hegemonija nije nužan preduvjet ostvarenja legitimnih aspiracija Nijemaca u Europi, odnosno uvjerenje da Nijemci mogu svoje interese ostvariti i u (kon) federalnim strukturama kojih će i sami biti dionici – prema Skedu – dijele danas i povjesničari različitih provenijencija, koji ga obično ni ne citiraju, a posvećeni su ključnim pitanjima budućnosti Europske unije (npr. Whaley, Langewiesche).

Članak **Filipa Šimetina Šegvića** „Što je ostalo od Austro-Ugarske Monarhije nakon 1918. godine? Rasprava o kontinuitetima i diskontinuitetima“ svojevrsan je historiografski manifest za hrvatske „habsburške studije“. Vjerojatno je njegova najveća vrlina u tome što ključna pitanja zasnivanja takvih studija izvodi iz gospodarskih, intelektualnih, kulturnih i političkih problematika brodelijanskoga „dugog trajanja“, pa i njegovih konjunkturnih ciklusa koji relativiziraju, odnosno kritički propituju 1918. godinu kao prijelomnu ili bar kao cezuru. Drugim riječima, iz posthabsburške perspektive autor reinterpreтира procese i fenomene koji su nerazumljivi ako se previđa vremensko-prostorne okvire koji su formirani u realnostima Habsburške Monarhije. Referirajući se na istraživanja Davida Gooda, s pravom ističe da Austro-Ugarska nije propala zato što se nije industrijalizirala i modernizirala. Naprotiv, Good je minucioznim rekonstrukcijama dugoročnih razvojnih trendova dokazao suprotno, tj. da se Austro-Ugarska upravo krajem 19. i početkom 20. stoljeća sve ubrzanije razvijala, dakle u epohi kada je njezin kredibilitet legitimacijski bio sve upitniji, prije svega među austrijskim Nijemcima i Mađarima, ali i među ostalim narodima Monarhije. Pritom je najvažnije da je ključno uporište tog razvoja bilo unutrašnje tržište, koje je – neovisno o svim ograničenjima – na različite načine bilo poticajno svima. Tome je najbolji dokaz činjenica da se ono uvelike revitaliziralo u državopolitički stubokom promijenjenim uvjetima nakon 1918. godine. Civilna i napose politička kultura te kultura u najširem značenju pojma koja je reflektirala krizne agende uvelike je imala zajednička izvorišta „dugog trajanja“ – bečka, budimpeštanska, praška ili krakovska – bilo da se radilo o sustavima obrazovanja, birokratskim institucijama, procedurama i praksama ili o mentalitetima, kulturama svakodnevica itd. Ivan Meštrović ili Miroslav Krleža, koliko god bili osporavatelji te baštine, nezamislivi su i nerazumljivi u onome što je najvrednije u njihovu stvaralaštvu bez iste te baštine. Nakon 1918. godine, koliko god mogli biti ustrajni odmaci od srednjoeuropskih orijentira, oni su se na različite načine revitalizirali posvuda,

od lokalnih konteksta nadalje. Na koncu konca, sva su hrvatska jugoslavenstva prije 1918. godine nastala u habsburškim multietnokonfesionalnim kontekstima, od slavističkih varijacija na teme *Volksgeist*, *Gesamtstaatsidee*, austroslavizma te jugoslavizama od 1848./1849., preko kulturnog jugoslavenstva i jugoslavenskog nacionalizma koncem 19. i početkom 20. stoljeća do supilovskog jugoslavenskog federalizma i, konačno, radićevskog jugoslavenskog republikanskog konfederalizma nakon 1918. godine. Ovaj sadržajem vrlo bogat i poticajan esej svjedoči da je iskustvo rasprava o Prvom svjetskom ratu u hrvatskoj historiografiji posljednjih godina misaono prešlo granice rekonstrukcije manje ili više zaboravljene i/ili tabuizirane prošlosti i doseglo razinu prihvaćanja istraživačkih izazova „habsburških studija“ po svjetskim mjerilima.

Clifford F. Wargelin, profesor na američkom Georgetown College, u svome intelektualno provokativnom, nadasve akribičnom članku „Habsburg Paradox: Decision in Austria-Hungary, January-March 1918“, vraćajući se na temeljnu problematiku disolucije Austro-Ugarske, podsjeća da njezina budućnost sve do kraja 1917. godine, točnije, do prvih mjeseci 1918. godine nije mogla biti upitna niti kao zaraćene države na više bojišnica, niti iznutra, kao složenog društva različitih, nerijetko oprečnih interesa i težnji. Neovisno o svom inferiornom statusu u vojnom savezu s Njemačkim Reichom, Austro-Ugarska je u svim ključnim diplomatskim pitanjima, kada je riječ o ratnim ciljevima, redovito imala, kao što je poznato, interese koji su se manje ili više razlikovali od njemačkih. Car i kralj Karlo je različitim svojim unutrašnjepolitičkim inicijativama, kao i pokušajima samostalnih vanjskopolitičkih prilagodbi ratnim realnostima u Europi – koliko god bio nedorečen, pa i prisiljavan na uzmake – stvarao preduvjete ne samo za opstanak, nego prije svega za revitalizaciju Habsburške Monarhije na manje ili više promijenjenim osnovama, što je inače bilo neizbježno, neovisno o ratnim pobjednicima. Iako to autor izravno ne povezuje, on ne isključuje hipotezu da su upravo unutrašnje reformske implikacije vladarove politike mogle izazvati novi val ugarskih, ovaj put maksimalističkih zahtjeva za posebnom ugarskom vojskom u siječnju 1918. godine. Dodali bismo da su mađarske percepcije ratnih ciljeva Austro-Ugarske postojano različite od dinastičkih i napose austrijsko-njemačkih, neovisno o tome koje je ratište u pitanju. Međutim, bilo je presudnije pitanje cijene nastavka rata za jedan i drugi dio Dvojne Monarhije, posebno kada se radi o prehrani vojske i cjelokupnog stanovništva. Racioniranje prehrambenih resursa, kada je o stanovništvu riječ, nije bilo zajedničko, nego se protjecanjem rata sve više razlikovalo od upravo drastičnih razmjera na štetu građana Cislajtanije. Nakon jedne i druge ruske revolucije te napose nakon započinjanja mirovnih pregovora s boljševičkom Rusijom – koliko se god bila poboljšala slika stanja na ratištima – pogoršale su se unutrašnjepolitičke implikacije velikih društvenih promjena koje je navješćivala revolucionarna Rusija. Paralelno je jačao i učinak proklamiranih

načela ratne politike Sjedinjenih Američkih Država. Iako se autor detaljnije ne bavi ovim aspektima, ne previda učinak početka povratka mnogobrojnih zarobljenika iz Rusije u Austro-Ugarsku kojima u pravilu više uopće nije bilo do rata i koji su se posvuda pretvarali u novu unutrašnju vojsku neposlušnih – „zeleni kadar“. Autorov je zaključak eksplicitan: „...while the Monarchy in early 1918 arguably had options still available in military matters, in peace initiatives, and even in potential constitutional reform, the pressing and immediate need for food ultimately dictated policies at the expense of all other considerations. The crisis simply could not be ignored, and a government that could not feed its people could no longer claim legitimacy.“

Prilog **Ibolye Murber** „System change in Austria and Hungary 1918-1919. Comparison of the political aspects of the Austrian and Hungarian crisis management“ jedini je, k tome, uspješan komparativnohistorijski prikaz promjena koje su se zbile u „Njemačkoj Austriji“ i „Mađarskoj“ u periodu od jeseni 1918. do jeseni 1919. godine, dakle na području teritorijalno reducirane Cislajtanije i teritorijalno reducirane Translajtanije. Autorica je otvorila pitanje *system change*, koristeći se pritom dobrim poznavanjem literature za obje studije slučaja. Premda pojam nije jednoznačno definiran, ključni su aspekti uspješno elaborirani. Rekonstruirani su procesi i fenomeni transfera vlasti i moći u obama slučajevima kao preduvjeti za ostvarenje međunarodno nadziranog, korak-po-korak realiziranog konstituiranja liberalnih parlamentarnih demokracija. Rekonstruirani su također obostrani učinci „totalne krize“, prouzročene vojnim porazom, ratnom prenapregnutošću i slomom ratnoga gospodarstva te nadasve učinci iščekivanja mirovnih ugovora i potom njihovih jednostrano nametnutih odredaba. Kako se autorica s pravom ograničila na političke aspekte, nije se upuštala u problem sličnosti i razlika u tipovima društva s jedne i druge strane austrijsko-mađarske granice, ali je opravdano upozorila na velike razlike u političkim kulturama. Na objema su stranama birokratske strukture olakšale tranziciju, ali su razlike u socijalnoj strukturi te vrlo različiti izborni zakoni iz predratnog razdoblja omogućili, odnosno spriječili postizanje održivih sociopolitičkih konsenzusa. Razmjeri političkog nasilja u prijenosu vlasti bili su mnogo veći s mađarske nego s austrijske strane. Dok je dezintegracija Cislajtanije ojačala njemačku samosvijest Austrijanaca i time olakšala prihvaćanja posljedica poraza, dezintegracija Translajtanije, odnosno slom koncepcije i prakse „mađarskoga političkog naroda“ dubinski je blokirala proces konstituiranja Mađarske kao države s jasno definiranim granicama, državljanima i državnom vlašću. Dočim je austrijska, parlamentarno jaka i politički iskusna socijaldemokracija imala odlučujuću ulogu u tranzicijskom periodu, mađarska je socijaldemokracija bila politički mnogo slabija, a prijelazni režim bez dubljeg uporišta u društvu. Stoga su i učinci eruptivnog širenja komunističkog pokreta bili vrlo jaki u Mađarskoj i vrlo slabi u Austriji, što je dodatno udaljavalo jednu zemlju od druge glede njihova

međunarodnog položaja, pa i šansi za stabilizacijom u novom europskom poretku.

Iskra Iveljić člankom „Prezrena elita. Plemstvo Hrvatske i Slavonije nakon 1918. godine“ otvara u hrvatskoj historiografiji nedovoljno istraženo pitanje povijesti hrvatsko-slavonskog plemstva i plemića nakon 1918. godine. Opravdano to čini apostrofirajući promjene u posjedovnom, pravnom, političkom i gospodarskom statusu plemstva u Habsburškoj Monarhiji nakon 1848./1849. godine, koje su bile vrlo uočljive u nastanku modernoga hrvatskoga građanskog društva. Unatoč tome, ono nije izgubilo svoj socijalni prestiž, a veleposjedničko se manje ili više uspješno prilagođavalo imperativima kapitalističke ekonomike itd. Elitu hrvatskoga građanskog društva u svim su segmentima činili i pripadnici plemstva. S druge strane, težnja prema nobilitaciji nikada nije izgubila svoju atraktivnost. Statusno, stanje se bitno promijenilo nakon 1. prosinca 1918. godine jer građanskopravni poredak Kraljevine Srbije, koji se ubrzo protegnuo na cijeli teritorij novoproglašene države, nije poznavao plemićki stalež. Bio je to najjači udar na plemstvo kao stalež jer je imao brojne posljedice koje autorica raspravlja s raznih stajališta i u različitim kontekstima, podsjećajući da u zemlji nije bilo zabranjeno koristiti se plemićkim naslovima u osobnom imenu. K tome, Kraljevstvo/Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca nastalo/a je u vrijeme kontinentalnog, nerijetko nasilnog pritiska osiromašenoga, gladnog, ratom i epidemijama proriđenog seljaštva od Baltika do Jadrana i od Labe do Urala, kako bi agrarnim reformama riješilo seljačko pitanje. Nije bilo seljačke, zemljoradničke i/ili agrarne stranke u novostvorenoj državi koja svoj kredibilitet nije temeljila i na politici agrarne reforme. Konjunktura 1920-ih godina produbila je razlike među pripadnicima plemstva jer je neke još više osiromašila, ali neke još više obogatila. Ovi transferi gospodarske moći i bogatstava nerijetko su bili praćeni korupcionaškim skandalima, pri čemu je državna vlast redovito bila dodatno kompromitirana. Ostaje otvoreno pitanje koliko su u hrvatskom slučaju staleške, plemićke tradicije bile važne u konstruiranju nacionalnoideologijskih narativa, kako onih kompatibilnih s podobnim jugoslavenskim ideologijama tako i onih koji su bili u funkciji njihove negacije.

Članak „The Last Hundred Years: Some Observations on Historiography of Austria-Hungary“, koji je napisao **Adam Kozuchowski**, posvećen je historiografskim opservacijama o povijesti Austro-Ugarske, bolje rečeno, Habsburške Monarhije u stoljetnoj perspektivi nakon 1918. godine. Nije se teško suglasiti s autorom da su se međuratne rasprave o njezinoj baštini nakon disolucije najvećim dijelom vodile u austrijsko-njemačkoj historiografiji. Povjesničari u teritorijalno reduciranoj Austriji, primjerice, propitivali su univerzalističke tradicije antičkog i kršćanskog Rima ili poveznice Rimskog Carstva sa Svetim Rimskim Carstvom. Neki su među njima stoga pad habsburškog Beča mogli interpretirati kao pad carskog Rima. Uostalom, Rim je u različitim imaginarijima već bio urbana sin-

teza romanskog i grčkog/bizantskog svijeta pa je i u „povijesti odozdo“, u bečkoj svakidašnjici, u usporedbi s germaniziranim i slaviziranim Bečom, više upućivao na kontinuitete nego diskontinuitete. Nekima je, pak, to bila Atena.

Svi su se ipak prije ili kasnije suočavali s pitanjem što je bilo moguće učiniti da se Austro-Ugarska spasi i tko je odgovoran za njezin raspad. Pored rasprava koje su reciklirale sporove iz austrougarskih vremena, *non-national character* Monarhije, odnosno nepostojanje nacionalne *animating idea* (von Srbik), bio je presudan u vrijeme kada su se države-nacije javljale kao alternativa srednjoistočnoeuropskom starom poretku. Takve su diskusije objektivno išle ususret historiografskim nastojanjima u državama-sljednicama da vlastite nacionalne narative utemelje na pretpostavkama koje će isključivati potrebu bavljenja austrougarskom baštinom, odnosno njezinu ridikulizaciju u publicistici i književnosti (Trocki, Hašek).

Autor s pravom naglašava da su studiji povijesti Habsburške Monarhije doživjeli svoju renesansu u Sjedinjenim Američkim Državama, donekle i u Velikoj Britaniji nakon 1945. godine. Riječ je o nizu prvorazrednih djela, utemeljenih na različitim pretpostavkama, u različitim pristupima, nerijetko odlično potkrijepljenima izvornim gradivom itd. Autor je u pravu što, tragajući za zajedničkim ishodištem angloameričke historiografije o Austro-Ugarskoj, podsjeća na Georgea Kennana: „The Austro-Hungarian Empire still looks better as a solution to the tangled problems in that part of the world than anything that has succeeded it.“ Tako je nakon svega bilo moguće razmišljati o tome što je s nacionalističkim inspiracijama učinjeno u Drugom svjetskom ratu te, dodali bismo, nakon neuspjeha nacija-država da bilo gdje u tom prostoru civilizacijski budu uspješnije od Habsburške Monarhije. Obnovi interesa za habsburšku baštinu dodatno je pridonio višedesetljetni trend razvitka studija imperija, ali i globalnohistorijski porast interesa za multinacionalne zajednice. Recentno globalno propitivanje statusa nacija u globalizacijskim procesima tome je također išlo naruku. Međutim, ključan je razlog obnove zanimanja za habsburšku baštinu kulturno- i intelektualnohistorijske naravi. Beč i Budimpešta, ali i Trst i Černovice, Krakov i Zagreb itd. žarišta su kulturne i intelektualne kreativnosti bez presedana u vlastitoj povijesti, ali i u odnosu spram drugih u to isto vrijeme u Europi. U usporedbi s 1918. godinom, status habsburške baštine u europskoj povijesti stubokom se promijenio. Njezina su središta prepoznata kao „laboratoriji modernosti“ u svjetskim razmjerima. Nakon 1989. godine, u obnovljenom valu revitalizacija država-nacija, habsburška je baština dobila legitimacijski status u srednjoeuropskim ideologemima pa su istraživanja uočljiva posvuda, a zajednički im je nazivnik u osnovi posvuda isti – da citiramo autora: „Its main achievement – and probably also its most problematic aspect – is the combination of deconstruction, petrification, and perhaps reanimation of the Habsburg sentimentalism, incessantly expanding into all branches of popular culture, from cinema to cuisine, and into the most remote corners of the

old Monarchy. Moreover, memory studies have greatly improved our awareness of the *longue durée* of the monarchy after its collapse: in institutions, mentalities, legal codifications, cultural patterns, and memories proper“.

„Zaboravljeni vojskovođa Nikola pl. Ištvanović“, prilog **Vlatke Dugački i Krešimira Regana**, svjedočanstvo je o jednom od austrougarskih vojskovođa Hrvata, čovjeka pučkog podrijetla, sposobnoga, mnogostruko provjerenog armijskog časnika od 1878. do 1921. godine. Meritokratski nobilitiran 1910. godine, uoči izbijanja Prvoga svjetskog rata imenovan je zapovjednikom 83. brigade 42. pješačke („vražje“) divizije u činu general-majora, dakle nakon 35 godina službe. Njegova je postrojba, kao i čitav XIII. korpus – s hrvatskom domobranskom jezgrom, u čijem je sastavu ona bila – sudjelovao u napadu na Srbiju u kolovozu 1914. godine. Bio je jedan od onih koji su se umješnije i hrabrije nosili sa zadaćama kojima većina drugih zapovjednika njegova ranga očito nije bila dorasla. Bile su to borbe koje su decimirale i austrougarske napadače i srpsku obranu, odlažući okupaciju Srbije sve do jeseni 1915. godine, uz sudjelovanje njemačkih i bugarskih postrojbi. Od početka 1915. do jeseni 1918. godine, kao zapovjednik V. pomorskog korpusa, ratovao je na sjevernom Jadranu, osiguravao pozadinu Sočanske bojišnice i brinuo se o prehrani stanovništva na području svoje vojne nadležnosti. Koliko je u tome bio uspješan, svjedoči i činjenica da je 1917. godine promaknut u čin podmaršala. U listopadu i studenome 1918. godine – u kaotičnim zbivanjima u kojima je nestajala Austro-Ugarska i nastajala Država Slovenaca, Hrvata i Srba te vojno i politički nadirala Kraljevina Italija – podmaršal pl. Ištvanović uspio je osigurati kontrolu nad više situacija koje su se mogle pretvoriti u tragedije, steći povjerenje vodećih ljudi u Narodnom vijeću Države Slovenaca, Hrvata i Srba i ući u najuži zapovjedni sastav onih koji su trebali formirati vojsku ove Države. Ostaje otvoreno pitanje zašto se u tome nije uspjelo, kada su očito postojale i formalne odluke s tim u vezi. Proglašenjem Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca taj je proces zaustavljen, a podmaršal pl. Ištvanović najprije umirovljen te potom reaktiviran za sljedeće dvije godine službe, do 1921. godine, kada konačno odlazi u mirovinu, u šezdeset i četvrtoj godini života. Najveći dio svoje karijere proveo je u postrojbama s hrvatskim većinama mobiliziranih, služeći najvećim dijelom na tlu Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije i Slovenije pa je i shvatljivo što je imao razumijevanja za promjene u hrvatskom i južnoslavenskom obzorju prouzročene dubinskim učincima Svjetskog rata. To ipak nije bilo dovoljno da mu osigura adekvatan status u vodećim slojevima novostvorene južnoslavenske monarhije. Pukovnik vojske Kraljevine Jugoslavije postao je sin Aleksandar.

Ambivalentan odnos prema 1918. godini u hrvatskom društvu zrcali se u javnom djelovanju Mihe Jerinića (Ston, 26. VI. 1872. – Šibenik, 4. X. 1955.), prvoga školovanog zubara u Šibeniku (1913. – 1945.), o kojemu piše **Željko**

Holjevac u članku „‘Vječni rob’ u habsburškoj i južnoslavenskoj monarhiji ili o tranzicijskom iskustvu Miha Jerinića“. Javno je djelovao u dugome rasponu od studentskih bečkih godina pa sve do vremena sloma Kraljevine Jugoslavije i Nezavisne Države Hrvatske. Svoj profesionalni posao povezivao je s političkim aktivizmom i književnom djelatnošću u službi tog aktivizma. Jerinić je mentalno izrastao iz hrvatske pučke političke kulture, koja je u formativnim godinama bila prožeta frustracijama mladoga, akademski obrazovanog čovjeka svjesnog hrvatske periferijske marginalizacije u Austro-Ugarskoj te nacionalne segmentacije kako u Cislajtanijskoj tako i u Translajtanijskoj. Bio je jedan od onih koji su vjerovali da su sva otvorena društvena i kulturna pitanja proistjecala iz neriješenoga nacionalnog pitanja, prvenstveno u državnompravnog smislu. Stoga je njegova javna politička djelatnost – fokusirana prije svega na pučko javno mnijenje, bez čvršćih stranačkih uporišta – bila u biti buditeljska, tribunska. Medijski, ona je, pak, bila posredovana tiskanim porukama, redovito u vlastitoj nakladi, u stihu ili prozi, dakle u književnim, ali i žurnalističkim formama i žanrovima, a bila je ponajviše usmjerena k pučkim, politički (ne)osvijestjenim recipijentima. Budući da su nakon 1918. godine – neovisno o integriranju Hrvata unutar granica Kraljevstva/Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca te inicijalnom pomaku u političkoj demokratizaciji – sva ključna pitanja moderne hrvatske politike ostala otvorena, a nakon 1928. godine i radikalno zaoštrena – Jerinićevo hrvatsko pučko tribunstvo postalo je zaoštrenije i gorče, ali i politički osamljenije, da bi se nakon 1929. godine počelo radikalizirati, ali potom i posustajati. O tome svjedoči i njegova javna djelatnost u razdoblju Kraljevine Jugoslavije, dakle nakon 6. siječnja: Sudeći prema članku, Jerinić je utihnuo mnogo prije nego što je fizički umro. Miho Jerinić modelski je primjer inteligenta pučkog podrijetla, koji se suočava s ključnim problemima nacionalne politike svog vremena, nastoji ih konvertirati u pučki pojmovni instrumentarij i inicirati promjene u političkoj kulturi, ali bez većeg uspjeha u nastojanju da ih artikulira u političku akciju s prepoznatljivim stranačkim obilježjima. U tom je smislu Jerinić doista mikrohistorijski reprezentant ambivalentnih tranzicijskih aspiracija u realnostima segmentiranih tradicionalnih zajednica s hrvatskim atributima i imperativa modernih hrvatskih aspiracija u složenoj Habsburškoj Monarhiji i, premda manjoj, još složenijoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevini Jugoslaviji.

Blasco Sciarrino u članku „‘Soldiers of Peace’: the Transnational Activism of Romanian Great War Veterans, 1920–1939“ detaljno rekonstruira međunarodne inicijative rumunjskih ratnih veterana s tezom da su njihove djelatnosti bile mnogo više uvjetovane promjenljivim kontekstima rumunjskog statusa u Europi te imperativima održanja unutrašnje stabilnosti zemlje nego njihovim ratnim iskustvima i napose traumama. Pozornost zavređuje logika promjene odnosa prema ratnim veteranima pobijedenih zemalja, koja je također bila ponajviše uvjetovana promje-

nama u međunarodnim odnosima nakon 1929., odnosno 1933. godine. Koliko god njihove inicijative kretale od egzistencijalnih interesa veterana, njihov je kontekst uvijek bio politički instrumentalan pa se istom tom logikom našao u bezizlazju kada se 1940. godine stubokom promijenio međunarodni status Rumunjske, pa čak i njezine granice, čime je iznova došla na dnevni red problematika s kojom se zemlja suočavala i u Prvome svjetskom ratu.

Suglasit ćemo se s **Tomislavom Brandolicom** da historiografija o Prvom svjetskom ratu u vremenu stotih obljetnica ratnih godina od 1914. do 1918. godine doživljava „neku vrstu historiografskog preporoda“: „Taj se preporod očituje u jačanju povjesničarskog i šireg javnog i građanskog interesa za sve aspekte povijesti razdoblja od 1914. do 1918. te na vrlo zanimljiv način ujedinjuje elemente jedne snažno revitalizirane, narativno fundamentirane niti klasične političke historije, socio-kulturnohistorijskih pristupa, povijesti svakodnevice, rekapitulacije životopisa velikih i važnih ličnosti, rata kao ‘mjesto sjećanja’ i memorijalizacije kroz metode javne povijesti“. Referirajući se na uistinu reprezentativan izbor povjesničara u Europi i svijetu koji su posljednjih deset do dvadeset godina markirali inovativne pomake u historiografiji o Prvom svjetskom ratu, autor je izdvojio teoriju „dugog kraja Prvoga svjetskog rata“, fokusirajući se na radove Roberta Gerwartha, ali i niz drugih, uključujući i tek najavljeni prilog Charlesa Emmersona „Crucible: The Long End of the Great War and the Birth of the New World, 1917 – 1924“. Iznova se pokazuje da je u modernim društvima mnogo lakše ući u rat nego iz njega izaći. Drugo, pokazuje se da ratovi koji koincidiraju s tranzicijskim procesima u horizontu moderne te koji su u štočemu i sami faktori tranzicije – kako unutar države i/ili društva u ratu tako i u odnosima među zaraćenim državama i/ili društvima – ne mogu biti trenutačno zaustavljeni bilo diplomatski bilo vojno. Logike totalnog rata, kao vrlo složenog procesa, impliciraju ne samo vrlo složene fenomene rata među zaraćenim stranama nego i ratove unutar svake od njih. Dokad će koji od njih trajati i kako će se sve očitovati, otvoreno je pitanje s kojim su se sve zaraćene strane u Prvom svjetskom ratu vrlo teško nosile. Ono je bilo najteži izazov u multinacionalnim imperijima s vrlo velikim razlikama u društvenom, gospodarskom, kulturnom te svakom drugom smislu, koji su upravo u ratnim godinama doživljavali drastične preraspodjele moći/nemoći i bogatstva/siromaštva. Primirje u studenome 1918. godine, kao i mirovni ugovori imali su kontroverzne učinke posvuda u Europi, ali rat nigdje nisu odmah zaustavili. U slučaju disolucija multinacionalnih imperija učinci su bili paradoksalni. Stabilizacija novog odnosa snaga u političkom, vojnom ili mnogom drugom pogledu preferirala je institucionalne, pravne i druge kontinuitete u odnosu spram imperijalnih baština sve do razina svakodnevice, a ista ta stabilizacija podrazumijevala je radikalne promjene kada je riječ o političkoj volji, simboličkim kapitalima, posjedovnim transferima itd. unutar istog društva, odnosno (novostvorene) države. Ne ulazeći

u druge aspekte ovog priloga, u zaključku ovih razmatranja ograničit ćemo se na aspekte koji su relevantni, po našem mišljenju, i za većinu drugih u ovom izboru.

Oxford University Press, komemorirajući stotu obljetnicu Prvoga svjetskog rata, pokrenuo je biblioteku *The Greater War, 1912–23*, koju uređuje spomenuti Robert Gerwarth. Upućeniji poznavatelj povijesti Jugoistočne Europe i Sredozemlja u tom razdoblju vjerojatno će instinktivno reagirati pitanjem već na naziv biblioteke: A gdje je tu rat Kraljevine Italije protiv Osmanskog Carstva, koji je trajao od 29. rujna 1911. do 18. listopada 1912. i koji je, dakle, izravno prethodio Prvome balkanskom ratu, vođenom od 8. listopada 1912. do 30. svibnja 1913. godine itd.? Pitanje je također bi li Italija uopće krenula u svoj sredozemni pohod da 1908. godine Austro-Ugarska nije anektirala Bosnu i Hercegovinu i počela voditi aktivnu albansku politiku. Retrospektivno umrežavanje svega što je tada na raznim stranama Europe bilo kome i bilo gdje u Europi i svijetu bilo *casus belli* vodi nas do Istočne krize (1875. – 1878.), zatvarajući ciklus „Doba imperija“ (E. Hobsbawm) te dalje u prošlost sve do serija ratova za talijansko i njemačko ujedinjenje, Krimskog rata, 1848./1849. godine itd.

Donald Bloxham i Robert Gerwarth objavili su prije spomenutoga obljetničkog vala uredničku knjigu *Political Violence in Twentieth-Century Europe* (Cambridge University Press, 2011.), nalazeći u ovom slučaju u političkom nasilju (ratovi, revolucije, kontrarevolucije, genocidi, etnička čišćenja, terorizam, državna represija itd.) jedan od ključnih zajedničkih nazivnika europske povijesti u „kratkim Dvadesetom stoljeću“, tj. u ponovno Hobsbawmovu „Dobu ekstrema“.

Još jedna urednička knjiga Roberta Gerwartha, ovaj put s Johnom Horneom, *Paramilitary Violence in Europe after the Great War* (Oxford University Press, 2012.), „produžuje“ Prvi svjetski rat do 1923. godine s različitim intenzitetima i u različitim oblicima u različitim dijelovima Europe te svjedoči koliko je teško staviti „točku“ kada je riječ o nasilju i ratu u europskim trajanjima i promjenama, kontinuitetima i diskontinuitetima. Na kraju, podsjećamo da je isti autor u nešto ranijim godinama svoje uistinu markantne akademske karijere objavio knjigu *Twisted Paths: Europe 1914–1945*. (Oxford University Press, 2007.), dakle revitalizirao tezu o Tridesetogodišnjem ratu u Europi.

Slične opaske moglo bi se varirati na teme koje posljednjih deset, dvadeset godina otvaraju drugi utjecajni povjesničari u Europi i svijetu o temama Prvoga svjetskog rata. Izabrali smo Gerwartha ne zato što je najbolji među njima – a mnogo ih je prvorazrednih – nego zato što je uistinu umjesno problematiziran u jednom od članaka (T. Brandolica) i zato što je doista egzemplaran za razumijevanje pomaka u pristupima baštini Prvoga svjetskog rata posljednjih petnaestak godina i nedoumicama glede ključnih pitanja europske povijesti u perspektivi 20. stoljeća. One se ogledaju, pored ostalog, u dvojabama u vezi s pitanjem što

završava Prvim svjetskim ratom, a što njime počinje. Osobno nam je, s jedne strane, blisko shvaćanje „kratkoga Dvadesetog stoljeća“, odnosno Hobsbawmovo „Doba ekstrema“. S druge strane, ono nam je strano zato što bi se čitavu epohu od kraja 18. do početka 21. stoljeća, dakle u „dugom trajanju“, moglo atribuirati kao „Doba neispunjenih očekivanja“.

Naime, liberalna paradigma, u čijem se obzorju 1789. godine konstituirala Francuska ne samo kao nacija-država nego i kao nacija-društvo, što nam se čini još važnijim, vrlo je brzo iznevjerena u Francuskoj samoj, ali nije prestala biti orijentir svih europskih, pa uvelike i svjetskih aspiracija – neovisno o tome je li pritom bila riječ o njezinoj afirmaciji ili desnoj ili lijevoj negaciji, od konzervativizma, preko socijalizma, sve do aktualnih fundamentalizama. Nakon Ruske revolucije u veljači/ožujku 1917. godine, Prvi svjetski rat postao je rat sjevernoatlanskih, europskih i američkih, liberalnih parlamentarnih demokracija za slobodnija i pravednija društva te države-nacije u Europi. Malo se koja zemlja u Europi nakon 1918. godine razvijala kao stabilna, funkcionalna demokratska zemlja, a još ih je manje bilo koje su bile sposobne rješavati mnogobrojna društvena, gospodarska i kulturna pitanja na načine koji će izlaziti ususret očekivanjima masovnih društava koja su stvorena koliko industrijalizacijom toliko i tragičnim i traumatičnim iskustvom Prvoga svjetskog rata kao „totalnog rata“.

Na kraju, uvelike iznevjerena očekivanja 1989. godine u Europi, mnoštvo kontinentalnih i globalnih fenomena koji uznemiruju Europljane i cijeli svijet glavno su izvorište profesionalnog i svakovrsnog drugog mnogoglasja u vezi s baštinom Prvoga svjetskog rata, „totalnog rata“, takvog kakvim svjetski ratovi jedino mogu biti, sada već nužno sveuništavajućeg nuklearnog rata.

Prvi svjetski rat u hrvatskoj kulturi i historiografiji bio je uvelike zaboravljen ili, bolje rečeno, vrijeme tog rata bilo je istraživački reducirano na limitiran broj tema. Nakon 1990./1991. godine – usporedno sa sve većim odmakom prema svemu što se zbivalo nakon 1. prosinca 1918. godine, koji se očitovao bilo kao povijesni zaborav ili reinterpetacija, ponekad revizija, pa i krivotvorina različitih aspekata povijesnog iskustva u proteklih stotinjak godina – obljetnice zbivanja u Prvom svjetskom ratu, u skladu s trendovima u svjetskoj historiografiji, bile su povodom da se relevantna događanja, pojave, iskustva, sjećanja, aproprijacije počnu istraživati u manje-više svim historiografskim disciplinama, tradicionalnim i inovativnim, u kulturi sjećanja i javnoj povijesti. To hrvatsku historiografiju ipak čini različitom od onih europskih historiografija, pa i nekih postjugoslavenskih, posebno srpske, u kojima je baština Prvog svjetskog rata uvijek, na različite načine, bila predmet pozornosti i istraživanja. Dovoljno je prelistati radove autorâ na koje se referira i autor članka, Antoinea Prosta i Jayja Wintera – dostupno nam je francusko izdanje *Penser la Grande Guerre. Un essai d'historiographie* (Éditions du Seuil, Histoire, 2004.) – kako bi se uočilo da je historiografija o Prvom

svjetskom ratu od svojih ratnih početaka u vezi s *Kriegsschuldfrage*, s težištem na diplomatskim i vojnim vidovima, stalno osuvremenjivana, slijedila razvojne trendove u historijskoj znanosti, a u štočemu bila područje istraživanja na kojem su se afirmirali neki novi pristupi, područja i načini istraživanja (*history from below* na temelju iskustva rovovskog rata, reflektirajući se u vojničkim pismima s bojišnice itd.). Prema Prostu i Winteru, u *Bibliothèque de documentation internationale contemporaine* u Nanterreu bilo je pohranjeno više od 50.000 publikacija u vezi s Prvim svjetskim ratom 2004. godine. Takva je baština već sama po sebi generator novih vrijednosti, interesa, tema, pristupa itd.

U hrvatskom slučaju – slijedeći istraživačke logike kao što je ona Filipa Šimetina Šegvića – manje je važno „sustizati“ europsku historiografiju, a mnogo važnije postavljati problematike povezane s Prvim svjetskim ratom u kontekste koji omogućuju produktivno bavljenje mnogobrojnim temama koje mogu izdržati provjere u obzorjima dugih trajanja u hrvatskoj povijesti.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

50

BROJ 1

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2018.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 50, broj 1

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Vesna Vlahović Štetić

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Hrvoje Gračanin

Izvršni urednik / Executive Editor

Nikola Anušić

Uredništvo / Editorial Board

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest/ancient history), Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek/
medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac
(moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history),
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko
Bratož (Ljubljana), Snježana Buzov (Columbus, Ohio), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki
(Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien),
Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz),
Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj),
Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd),
Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by
Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout
Marko Maraković

Lektura / Language editors
Marijana Ivić (hrvatski / Croatian)
Dražen Nemet (engleski / English)

Tisak / Printed by
Tiskara Zelina, Sv. Ivan Zelina

Naklada / Issued
200 primjeraka / 200 copies

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*